

LITTERATUR

HISTORIESKRIVNINGEN I DET TOTALITÄRA TYSKLAND

Under senaste månaderna har i Sverige diskuterats historieskrivningen i diktaturländer och särskilt då Tyskland. Här nedan ha vi sammanfört tvenne inlägg, ägnade att bidra till belysningen av detta problem.

JUSTUS MÖSER — EN TYSK GESTALT

För att finna sig själv har det nya Tyskland fått gå rätt långt tillbaka i tiden. Oden och Tor ha kommit till heders, men deras lära tycks i längden ej fullt tillfredsställa tyskheten. Vad förkunnade egentligen dessa gudar eller religionsstiftare? När man hör de brokiga utläggningarna härom, får man föga respekt för uttolkarna.

»Was Ihr den Geist der Zeiten heisst
Das ist im Grund der Herren eigner Geist.»

Försöken att hämta tyskhet ur asaläran äro mera belysande för profeterna än för läran.

Vill man se det nationella framträda med fastare konturer, får man hålla sig till en betydligt senare tid. Bland de minnesvärdaste och mest användbara gestalterna möter man då Justus Möser, onekligen en sällsynt haltfull och imponerande typ. I det nya Tyskland gäller han såsom en föregångare till nazismen och ej så sällan anföres han såsom en borgensman för dess idéer även i svenska reportage. Hans inflytande på samtid och eftervärld är visserligen knappast så djupgående, som man skulle förmoda av samstämmande omdömen från så vitt skilda iakttagare som t. ex. Goethe och Josef II. Men likväl är Justus Möser en sällsynt vital representant för det expansiva, sökande och mottagliga tyska väsendet. Hans rikedom på originella synpunkter förband sig med ett personligt framställningssätt, som hellre talade till hjärtat än till förståndet. För det nationella på alla områden hade han geniets slagruta. Utformningen av hans idéer är stundom förbryllande. I all sin iver att ur forntid och nutid framlocka tyskheten i all dess renhet förlorade han sig dock aldrig i lärda griller, som många efterföljare, utan var väsentligen det praktiska handlandets man. Men just detta utgjorde en svaghet, som på avstånd framträder tydligare än på nära håll, då man var förtrogen med hans egna förutsättningar och villkor.

Hans fädernestad Osnabrück levde i det lyckliga skyddet av en för-

Litteratur

fattning, garanterad av Westfaliska freden och så konstigt tillskapad, att ingen ville röra den för att den ej skulle gå sönder. Tack vare den invecklade maktbalansen kunde alltså ett friare samhällsskick praktiseras än kanske någonstades på kontinenten. Regeringsmakten var delad mellan två olika dynastier, som alternerade med varandra, och som båda voro rädda, att detta vidunderliga förhållande skulle rubbas; och därför voro båda — *mirabile dictu* — noga med att respektera sina utfästelser till ständerna rörande gällande lagar och privilegier.

Möser lyckades förena de båda dittills mot varandra stående befattningarna som förtroendemän för både regering och ständer hos sig. Hans väldiga gestalt och flödande talgävor avväpnade hög och låg. Själva personligheten tycks hava haft något oemotståndligt. Som en slags riksföreståndare kom han från år 1746 sålunda väl en mansålder att leda förvaltningen av ett till omfånget ej så betydande, men välmående och självmedvetet rike. Samtidigt utövade han en omfattande verksamhet som skriftställare och folkuppfostrare.

Han behandlade de mest skiftande ämnen, nästan alltid i praktiskt syfte, ofta i form av berättelser, som ibland föra en svensk läsares tankar till Dalins Argus. Teorier misstrodde han. Så mycket hellre åberopade han den praktiska erfarenheten, ofta dock utan att på minsta sätt antyda huru denna vunnits; alltså ledd mera av instinkt än av sakskaal.

Hans rasmedvetande var vaknare och mera imperativt än kanske hos någon samtida tysk. Det tyska gemytet var för honom och samtiden en upptäckt, men han var genomgående tolerant inställd gentemot andra folk och deras egenart. Han granskade dem endast för att lära. Förmågan att mottaga och tillgodogöra sig lärdomar utifrån — även den specifikt tysk — hade skärpt hans blick för torftheten och efterblivenheten inom Tysklands andliga och politiska liv. Det var denna förmåga, som gjorde hans patos för tyskheten fruktbarande. När hans skrifter i urval samlades och under hans sista år utgavos, skedde detta under den betecknande titeln »Patriotische Phantasien».

Englands politiska liv stod för Möser som ett mönster. Dagens Tyskland är nog i viss mån annorlunda inställt. Men personlighetens frigörelse skulle enligt Möser vara villkoret för ett nytt, rikare politiskt liv. Den utveckling som han ville och förutsåg, den skulle växa på inhemsk grund och drivas fram av krafter ur den tyska folklighetens frigjorda källsprång.

För sin verksamhet som uppfostrare och nydanare hämtade han material från alla upplysningstidens andar. Därvid fick ingen censur och inga fördomar hindra. Men som summan av all uppfostran betecknade han ofta självuppfostran. Folkets självverksamhet var den enda vägen till nationell förnyelse. Endast genom att spänna sina egna krafter utan överhetligt tvång kunde Tyskland förnya sig.

I mycket kan Möser räknas som representant för upplysningstiden, men på statslivets område reagerade han kraftigt mot tron, att man

kunde omskapa världen efter abstrakta principer, och mot likformigheten. Allt stats- och rättsväsende måste ha sin rot i ortens sedvana och i det historiskt givna. Ingenting misstrodde han så som likriktning uppifrån. Släktskapen mellan den urgermanska och den engelska rätten framhävde han ofta med eftertryck och på ett för samtiden överraskande sätt. I själva verket hade Osnabrück och flera andra orter sedan gammalt fått bekräftade privilegier mot övergrepp och godtycke, mycket likartade med Englands Magna charta. Hans fädernestad hade redan i medeltiden tillkämpat sig erkännande att ingen invånare fick utsättas för tvång eller arrest utan att genast få försvara sig inför laga domstol. Den grundsatsen höll Möser fast vid såsom ett dyrbart arv. Hans nutida efterföljare i hävdandet av tyskheten förefalla att ej hava fullt samma intresse för detta arvs bevarande.

Till sin grund och väsen var hela hans rättsuppfattning följaktligen individualistisk. Varje ort, liten eller stor, borde enligt Möser få ha den författning och det rättsväsende, som svarar mot dess behov och traditionella åskådning; så är resultatet av Möserns rättsfilosofi, som förfäktas med både värme och humor. Han riktar sig därvid särskilt mot Voltaire, som — typiskt för upplysningstidens förnuftsdyrkan — gjort sig lustig över, huru rätten i en provins var orätt i grannprovinsen. Och om Möser ivrigt eljest tager del i upplysningstidens reformarbete, ser han i kravet på likformighet en fara för hela statslivets utvecklingsmöjligheter. Till sin utbildning själv jurist, spårar han med psykologiskt skarpsinne bakom all denna förnuftsdyrkan den byråkratiska lusten att regera över andra. Och däremot reser sig hans germanska inställning spontant. Den påminner för övrigt slående om bondeklassens samtida hållning i Sverige gentemot ämbetsmännen, vilkas reformnit ingalunda uppskattades, och denna hållning har ju visat sig djupt rotad även under senare tider. Tiderna ha kanske i viss mån förändrats i Tyskland.

Att en hel del romantik utan starkare livskraft ingick i denna extremt bygde-nationella inställning, kan ej förnekas. Med Möserns bonderomantik har det tredje riket dock ett och annat gemensamt. Bonden var för Möser herre i eget hus. Arvegården — en term, som blivit högmodern — kunde ingen frantaga bonden. Mot varje inblandning därvidlag från regering eller överhet hade Möser det livligaste misstroende. Regeringskollegierna betecknade Möser som inkompetenta, i bästa fall välmenande nattmössor, ofta översittare. Det tyska folkets egenart skulle i all offentlig verksamhet få göra sig fritt gällande. Allt vad som smakade kommando eller drill var honom förhatligt. Hans egen verksamhet för sin fädernestad gav det praktiska beviset på självstyrelsens värde för den politiska och sociala utvecklingen. Lagstiftarens hela konst, förklarade han på tal om bondens ställning, är att sporra och leda dennes ambition.

I tredje riket kan bonden med ett penndrag av höga överheten och utan någon offentlig rättegång vräkas från hus och hem. Även om hans förfäder hundratals år haft äganderätten till jorden, är bonden

Litteratur

nu ej längre ägare utan blott en arrendator, som på order av vederbörande tjänsteman kan ersättas med en annan, partitrognare. Ett nät av förvaltningstjänstemän omsluter hela hans verksamhet och ger honom direktiv för vad han skall så, köpa eller sälja. Man kan knappast tänka sig större kontrast än mellan den germanska arvegården och det tredje rikets.

För Möser låg, i enlighet med hela hans germanska rättsuppfattning, rättens ursprung hos den enskilde. Denne och ej överheten var närmast att i ord och handling hävda sin rätt. Nävrätten, sådan den utbildats på germansk grund och tillämpades inom området av hävdvunnen ordning, karakteriserade därför Möser såsom »ein Kunstwerk des höchsten Stils» och som ramen för folkets försvar samt utbildning till känsla av sin ära och kraft. »Oberoende av den vid ord och former bundna domaren skulle varje människa hävda sin rätt genom egen kraft» samt blott med frivillig hjälp från andra. Och därigenom skulle bonden tryggas mot godtyckliga övergrepp från ämbetsmännen.

Samma självständiga ställning gentemot överheten skulle för övrigt varje medborgare intaga i frågor rörande det allmänna; förtroende till regeringen, ej blind lydnad, måste vara statens grund. Envar borde med egen blick »die Blendungen durchschauen können, welche ein despotischer Ratgeber zum Nachteil seiner und der deutschen Freiheit oft nur mit mässigen Kräften wagt».

Denna rent germanska idé kan naturligen ej praktiseras i någon modern stat. Upplysningstidens rationalistiska uppfattning av rättsväsendet såsom ett medel för stat och folk i den krassa nyttans tjänst tillgodoser måhända bättre det praktiska livets krav. Den tidsrörelse som för Europa uppställde enhetliga rätts- och kulturnormer och som i sista hand bidrog att förena Tyskland även politiskt, kunde ej väja för en så subtil uppfattning av rättens grund och väsen, låt vara att Möser i många avseenden såg psykologiskt djupare och sannare än tidens nyttighetsivrare. I en tid, då de nationella idealen visat sig segerrikare än någonsin, har det sitt intresse att iakttaga den förändrade inställningen till Möserns ideal. Ändamålsenligheten har varit den nya nationalismens ledtråd, ej tradition eller personlig känsla av rättens bindande kraft, och disciplin har varit medlet, ej det germanska fria samtycket till rätten.

Som motvikt mot den rådande statsabsolutismen var det dock av oskattbart värde, att den folkliga rättsuppfattningen fick en hängiven och inflytelserik tolk. Både i engelsk och tysk rätt kan man följa en kamp mellan motsatta idéer på detta område. I Tyskland har först tredje riket kunnat utplåna alla spår av germansk rättsuppfattning, och detta till stor del blott genom att sätta etiketten »urgermansk» på statsabsolutismens seger.

Statstjänarnas oavhängighet var även ett praktiskt viktigt postulat, grundat på Möserns uppfattning av det germanska samhällets egenart. De skulle ej vara beroende av godtycket hos en regent. — Bland de få punkter, som våra dagars Tyskland kan upptaga utan

att göra våld på Möserns verkliga mening, är hans underkännande av den mosaiska lagen, vilken allmänt åberopades såsom likställd med positiv rätt och betraktades såsom av gudomligt ursprung. Kärvt och med en för den tiden hänsynslös öppenhet förklarade Möser, att denna lag ej kunde ha någon giltighet för hans land, och flera bibelställen omnämnas med tydlig ringaktning.

Hans kristendom var dock så mycket äktare, starkt synkretistiskt färgad som den var. Obegränsad tolerans mot alla kristna bekännelser var Möserns radikala fordran. Dock eget nog ej mot ateister, som han på något skruvade grunder bevisade ej kunde vara medlemmar av en enhetlig stat eller åtminstone av en stat i hans sinne. Frihet och humanitet inom vida gränser voro de huvudfordringar han ställde på staten.

I Tyskland citeras Möserns namn med förkärlek; huru han tolkas, skall här ej undersökas. Det tredje riket är kanske en effektivare organism än någon annan stat. För Möser var ändamålsenligheten ingen högsta norm. Huru genomträngd han än i många avseenden var av sin tids nyttighetsiver, ville han grunda lag och rätt på de i folkets känslö- och tankeliv verksamma krafterna, ej på den krassa nyttan. Han ger stundom uttryck åt en aning, att den statsnytta, som slugt beräknade politici sätter över alla ideella hänsyn och instinkter, sist och slutligen kommer till korta gentemot de historiskt framvuxna sedliga krafterna och värdena.

Kanske tyder de senaste tidernas ivriga skyltande med Möserns namn på en förkänsla att segern ej är så viss, som det ser ut.

Curt Rohlieb.

ROMANTIKEN KRING WULLENWEWER

Den tyska historievetenskapens inlemmande i Hitlerrikets andliga system fullföljdes i somras genom en alltysk historikerkongress i Erfurt. Detta mötes i pressen mest uppmärksammade händelse, en proklamation av riksledaren för den tyska historievetenskapen, prof. dr Walter Frank, bjöd emellertid inte på något väsentligt nytt utöver de tidigare manifestationer, som äro Svensk tidskrifts läsare bekanta genom prof. Ahnlunds artikel i årg. 1936. Den åhördes av kongressmedlemmarna, den blev tillbörligen bejublade, och de fackvetenskapliga förhandlingarna kunde fortsätta med all den grundlighet och »Geistesreichtum», som äro den tyska historismens kännetecken. Det har nämligen inte skett någon nazifiering av den tyska historievetenskapen; den har väl fått passa sig i nya former, representerade framför allt av generalissimus Frank och hans proklamationer, men arbetet fortsätter i stort sett efter samma linjer som i andra länder. Väl ha de nationalistiska utsvävningarna, enkannerligen inom fornsaksforskningens mera svårkontrollerade område, god konjunktur och stor publicitet i tidskrifter som »Germanien», men dessa fantasier äro lika litet representativa för tysk historisk forsk-

Litteratur

ning som den beryktade Wikingaadel och liknande publikationer äro för svensk personhistoria. Sådana överdrifter och dilettantmässiga paradstycken frodades minst lika rikt i förkrigstidens Tyskland eller i Weimarrepubliken, i Ura-Linda-krönikans och Böttcherstrasses glansdagar. Den arbetskraft och tid, som offras på tendentiös Judenforschung och expeditionsmässig Sippenforschung, må beklagas, men den kan icke väsentligen störa det normalt fortskridande forskningsarbetets vardag. Och om den tyska historievetenskapen i Walter Frank påtvungits en generalissimus i den nya tidens anda, så har den i stället i prof. d:r Walther Vogel en amiral, som icke driver med strömmen men följer maximen: navigare necesse est. Tidens stormar ha icke heller framtvungit någon kursförändring inom den stora grupp av sjöfarts- och handelshistoriker, vilka under Vogels andliga ledning i *Hansische Geschichtsblätter*, *Zeitschrift für lübeckische Geschichte und Altertumskunde* o. a. lokala publikationer samt nu senast i den baltiskt orienterade *Jomsburg*, lämna så rika bidrag till förståelsen av Östersjöbäckens och därmed även av Sveriges historia.

Helt visst är det dock inte tillräckligt att den fackvetenskapliga forskningen förhållandevis ostörd fullföljer sina nödvändigtvis begränsade, för ett folks hela kulturella liv emellertid oändligt betydelsefulla syften. Om forskningen helt isoleras från kontakten med en vidare krets av medborgare, sådan denna kan upprätthållas genom skolans undervisning, genom populärvetenskapligt skriftställer, genom pressen och den sköna litteraturen, då har den också gjorts urarva den pragmatiska historiens nationellt pedagogiska uppgifter. Den tyska historikervärld, som tillsynes lojalt samlar sig kring Franks offentliga manifestationer, har emellertid icke låtit sig i detta hänseende isoleras, även om den har att kämpa en otacksam kamp mot alla politiskt understödda, lekmanamässiga ingrepp och förvillelser. Sådant förekommer emellertid inte bara i auktoritära stater. Man behöver bara erinra om vad som nyligen skedde i Sverige vid tiden för Engelbrekts- och riksdagsjubileerna, då socialdemokratien sökte profitera av ämnets aktualitet och framställa den medeltida folkhjälten och upprorsledaren som en föregångare till dagens klasskampsparti. På samma sätt försökte den tyska socialdemokratien under Weimartiden utnyttja den lybske borgmästaren *Jürgen Wullenwewers* namn i sin dagspolitiska kamp. Den var visserligen inte den första om försöket.

Det var vid tiden för 1848 års sociala oro, som Wullenwewers gestalt genom utforskandet av omständigheterna vid hans mord — ty det var ett justitiemord, som begicks i Wolfenbüttel den 24 september 1537 — blev aktuell och gjordes till föremål för en politiskt betingad mytbildning. Denna föranledde *Georg Waitz* att offra ett par decenniars arbete åt Wullenwewers tid. Efter forskningar över snart sagt halva Europa kunde denne i ett storartat verk framlägga en skildring, som ännu i dag i allt väsentligt står orubbad, även om senare forskning, icke minst under de sista åren, kunnat tillägga mycket, som

möjliggjort en än djupare förståelse av Wullenwewer och hans tid. Då den tyska socialdemokratien ett halvsekel senare ville åberopa sig på Wullenwewer som på en det förtryckta proletariats förkämpe, gjorde den sig alltså skyldig icke endast till en anakronism av samma slag som våra socialdemokrater i fråga om Engelbrekt utan även till grov förvanskning av otvetydigt belagda fakta. Ty redan Waitz visste, att Wullenwewer var en hanseatisk borgare till hela sitt kynne och därtill en reaktionär mera än en revolutionär. Senare forskning har uppdagat, att Wullenwewer redan under åttio-åren, innan han genom ett åtminstone skenbart lagligt val blev Lybecks borgmästare, var en besutten borgare i staden, ja, t. o. m. ålderman i ett av de sjöfarande kompanierna. Han var folkledare i den meningen att han var demagog och förstod att vinna köpmännens, skepparnas och hantverkarnas stöd för sin politik, men denna var, ideell eller icke, i vart fall icke social — inåt gestaltade den sig som personlig maktpolitik, utåt som högtsträvande reaktionär äventyrspolitik.

Även nationalsocialismen har i de yttersta av dessa dagar av Jürgen Wullenwewer velat göra en förelöpare till sin egen folk-rörelse. Därvid har den delvis stött sig på samma ohistoriska och falska uppfattning som socialdemokraterna tio år tidigare: Wullenwewer skulle ha varit en folkets man, en social reformator. Men samtidigt har man lancerat en ny Wullenwewermyt: Wullenwewers kamp om Öresundstullen, mot holländarne, mot Danmark och Sverige, skulle vara tysk rikspolitik; i en tid, som, »vom Fieber einer Zeitwende ergriffen, und am eigenen Streit und Hader geblendet, das grosse Ziel: das Reich, aus den Augen verloren hatte», skulle Wullenwewer ha varit en stortysk, som ensam fört en riksgagnelig politik i Fichtes eller Bismarcks anda. Nationalsocialismen skulle icke vara den av samtidens politiska ideologier, som snarast för ordet idealism på sina läppar, om den icke hade kompletterat bilden med en etisk konturneckning i svart och vitt: Wullenwewer var idealisten, som med blanka vapen kämpade en ödesmättad kamp för stora idéer, medan hans moståndare voro mörkmän, partigångare, förrädare mot folket och riket.

Inför 400-årsminnet av Jürgen Wullenwewers död framlade en nationalsocialistisk litteratör *H. P. Uhlenbusch* i en populär roman denna nya uppfattning av Wullenwewer som nazismens förelöpare, socialrevolutionär, stortysk och idealist. Den historiska romanen har ju i Tyskland en utomordentligt stor läsekrets, och trots sin låga rent litterära halt nådde Uhlenbuschs berättelse stor spridning. Minnesdagen firades av Lybecks stad, som gav det enda autentiska porträttet av Wullenwewer en ny och förnämlig plats i rådhuset. Samtidigt publicerade Uhlenbusch i *Völkischer Beobachter* under titeln »Ein grosser Deutscher» en appell, varur ovanstående citat hämtats; det stora minnet hade fått officiell sanktion. Många röster höjdes för ett förslag att göra Wullenwewers dödsdag till en nationell minnesdag.

Litteratur

Wullenwewermytens framväxt uppmärksammades redan tidigt av fackhistoriska kretsar i Lybeck. Heltvisst berodde det på inflytande från dessa, då minnesdagen icke firades i än mera officiella former, och en motstöt förbereddes i god tid. I andra septemberhäftet av *Lübeckische Blätter*, i stor upplaga utgivna av *die Gesellschaft zur Beförderung gemeinnütziger Tätigkeit*, publicerade arkivarien d:r *A. von Brandt* en polemiskt hållen artikel »Über Jürgen Wullenwewer und seine Zeit», och i mitten av oktober höll arkivrådet d:r *G. Finck* på samma förenings utomordentligt talrikt besökta första höstsammankomst ett föredrag om »Die geschichtliche Gestalt Jürgen Wullenwewers», där han försiktigt men bestämt tog avstånd från de nya tecknen.

Wullenwewers yttre äventyrspolitik inställdes i sitt sammanhang med den handelspolitiska utvecklingen i det nya Norden, som var uppdelat i tvenne starka nationalstater, och såsom en reaktionär äventyrspolitik, syftande att med våld åt Lybeck återerövra den ekonomiska stormaktsställning, som tvåhundra år tidigare under helt andra förhållanden kunnat åvägabringas och sedermera under ett sekel upprätthållas endast av den smidigaste diplomati och med det största kraftuppbåd av hela hansan. Vad som påståtts vara stortysk rikspolitik uppvisades som egennyttig krämarpolitik; icke ens om de övriga hansestädernas hjälp hade Wullenwewer i tid bekymrat sig. Och i stället för idealism och rättrådighet blottades nu en hänsynslös, dubbelbottnad konjunkturdiplomati, därtill också en hänsynslös personlig maktpolitik, låt vara att även denna kunnat bäras upp av personlig idealism. Som en tragisk gestalt kunde Jürgen Wullenwewer framstå endast genom sitt ohyggliga slut, — som en av den tyska hävdens store kunde han icke betraktas.

Genom dessa ingripanden från en krets fackhistoriker torde den nationalsocialistiska Wullenwewermyten tills vidare ha hejdats i sin utveckling. Uhlenbuschs bok kommer naturligtvis att läsas; många äro väl icke de, som kunnat nås av den lokalt begränsade, nödvändigtvis lågmälda motrörelsen, men det har dock förhindrats att Wullenwewerdagen blev en nationell historisk festdag med allt vad det i Tyskland betyder av storslaget organiserad masspropaganda. Den tyska historievetenskapen har på en utsatt punkt visat sin beredskap att från fumliga lekmanaingrepp rädda så mycket som möjligt av den mödosamt tillkämpade bild av tysk historia, som är resultatet av ett århundrades forskningsarbete. Det är ur den synpunkten som här relaterade händelse är av intresse också för oss, som utifrån söka göra oss en föreställning om hur vetenskapen i det auktoritära Tyskland måste kämpa för sitt oberoende och sin frihet.

S—e.